

В. В. ДОБІЖА
О. В. КОЛЕСНИК

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проаналізовано сутність явища «мілітаризм» як ідеологічної доктрини, так і як політичного режиму. Систематизовані прояви мілітаризації українського суспільного життя. Досліджено поняття «громадянський мілітаризм» який слід визначати як беззастережне прийняття військових цінностей, манер, принципів і відносин. Охарактеризовані історичні передумови формування української мілітарної культури.

Ключові слова: мілітаризм, громадянське суспільство, мілітарна культура, громадянський мілітаризм.

Добижа В. В., Колесник А. В. Особенности формирования военной культуры в украинском обществе

Произведен анализ явления «милитаризм» как идеологической доктрины, так и в значении политического режима. Систематизированы проявления милитаризации украинской общественной жизни. Исследовано понятие «гражданский милитаризм», который следует определять как безоговорочное принятие военных ценностей, манер, принципов и отношений. Охарактеризованы исторические предпосылки формирования украинской военной культуры.

Ключевые слова: милитаризм, гражданское общество, военная культура, гражданское милитаризм.

Dobizha Vasyly, Kolesnik Oleksandr. Features of the formation of military culture in Ukrainian society

The essence of the phenomenon of «militarism» as an ideological doctrine and in the meaning of the political regime is analyzed. Systematized manifestations of the militarization of Ukrainian public life. The notion of «civil militarism», which should

© **ДОБІЖА Василь Валерійович** — кандидат політичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

© **КОЛЕСНИК Олександр Володимирович** — викладач Вінницького коледжу економіки і підприємництва Тернопільського національного економічного університету

be defined as unconditional acceptance of military values, manners, principles and relations, is explored. The historical preconditions for the formation of the Ukrainian military culture are characterized.

Keywords: *militarism, civil society, military culture, civil militarism.*

Виклики і завдання, що постали перед українською владною елітою протягом останніх чотирьох років суттєво відрізняються від тих, які були актуальні протягом попередніх двадцяти п'яти років незалежності. Якщо раніше ціна питання становила класичні внутрішньодержавні проблеми держави з перехідною економікою, а саме: швидкість і системність проведення реформ, низький рівень життя і доходів населення, боротьба з корупцією та рух на шляху євроінтеграції. На сьогодні до невирішених внутрішніх питань додалися ще й інструменти гібридної зовнішньої агресії: військова анексія Криму, окупована територія ОРДЛО, масштабні кібератаки на українські державні та комерційні установи, реальна загроза війни, і, в найгіршому варіанті розвитку подій, втрата державності. Терористичних актів в Україні за останні три роки сталось більше ніж за весь час з 1991 року. Замахи на народних депутатів, офіцерів силових структур, чеченських та грузинських патріотів, які воювали за цілісність України вже стали повсякденністю в державі, що перебуває в стані війни. Тому очевидно, що захисною реакцією українського суспільства стало зростання мілітаристських проявів в усіх сферах суспільного життя.

Мілітаризмом (від лат. *Militaris* — військовий) прийнято вважати переважання воєнних ціннісних уявлень, способів мислення та поведінки у невоєнних сферах політики і суспільства. Виник в середині XIX століття для позначення режиму правління і політики Наполеона III у Франції. Ознаками мілітаризму є домінування мілітарної сфери порівняно з іншими сферами політики, позитивна оцінка війни (досягнення поставленої мети засобами збройного насильства), засвоєння командної ієрархії, подібної до армійської, в економічному житті та соціальних відносинах, привілейоване становище військових¹.

Дефініція «мілітаризація» має подвійне трактування і значення. По-перше, в традиційному розумінні мілітаризація — це процес підпорядкування суспільного життя потребам ведення збройної боротьби, здатний в результаті призвести до перебудови всього суспільства на військовий лад. По-друге, доцільно вказати на можливість мілітаризації політики, під якою слід розуміти процес цілеспрямованого або стихійного поширення принципів військового мистецтва, засобів, методів і технологій військового походження в сферу зовнішньо- і внутрішньополітичних відносин².

Втім традиційний підхід щодо розуміння цього явища базувався на системі цінностей часів холодної війни ХХ сторіччя і на сучасному етапі виглядає застарілим. Стереотипним було бачення, що мілітарист прагне захопити територію або слабшу державу і саме з цією метою озброюється, при цьому зберігаючи в середині своєї держави статичне і жорстко контрольоване суспільство.

З політичної точки зору вбачалась державна система на кшталт Пруссії, Німеччини чи Японії ХІХ-ХХ ст. з жорсткою авторитарною та ієрархічною формою влади, що всі галузі економіки підпорядковувала військово-промислового комплексу.

Проте реаліями сьогодення постало те, що класична, повномасштабна війна із застосуванням збройних сил з метою захоплення території, втрачає свою актуальність. При цьому сторона-агресор намагається та може залишатися публічно непричетною до розв'язаного конфлікту. Проти України застосовується гібридна війна — війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються війною. Типовими компонентами гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в державі, обраній для агресії, внутрішніх конфліктів: створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду з її переходом у інформаційну війну; створення економічних проблем через економічне протистояння з переходом в економічну війну та протидію зв'язкам країни-жертви з сусідніми країнами; підтримка сепаратизму та тероризму аж до актів державного тероризму; сприяння створен-

ню нерегулярних збройних формувань (повстанців, партизан та ін.) та їх забезпечення³.

Також новим віянням стала так звана опосередкована війна (з англ. *Proxy war*) — міжнародний конфлікт між двома державами, що прагнуть досягнення своїх власних цілей за допомогою військових дій але не безпосередньо, а використовуючи територію і ресурси третьої країни, під прикриттям внутрішнього конфлікту в цій третій країні. При цьому держави, що офіційно не беруть участь у військових діях, системно підтримують своїх союзників фінансово, технікою, військовими кадрами (радниками, добровольцями чи відпускниками).

Тому сутність явища «мілітаризм» слід розкривати і як ідеологічну доктрину, і як політичний світогляд та спосіб життя, і як трансформацію суспільної свідомості з врахуванням воєнних інтересів.

Україна перемістилася в Глобальному індексі мілітаризації за 2016 рік з 23-го на 15-те місце серед 152 держав світу, що представлені у рейтингу⁴. У загальноєвропейському рейтингу Україна піднялася на 7 сходинку, поступаючись Вірменії, Росії, Кіпру, Греції, Азербайджану і Білорусі, але випереджаючи більшість країн Західної Європи. Місце в рейтингу визначається наступним чином: порівняння частки військових витрат у валовому внутрішньому продукті (ВВП) і часткою витрат на охорону здоров'я (як частка ВВП); співвідношення між загальним числом збройних сил, кількістю лікарів і загальною чисельністю населення; співставлення кількості важких систем озброєння із загальною чисельністю населення. Серед європейських країн, де зниження оборонних бюджетів було сталою тенденцією протягом тривалого часу, конфлікт в Україні призвів до істотної зміни мислення, і, як наслідок, зростання військових витрат.

Можемо констатувати, що вже четвертий рік поспіль послідовно зростають бюджетні видатки на оборону та забезпечення українського війська. Якщо відслідковувати витрати в динаміці, то матимемо наступну ситуацію: з 2008 року, за сталого зростання вітчизняної економіки, видатки на потреби оборони, навпаки, зменшувались і не перевищували 1% від ВВП. А в 2010–2013 роках

за станом витрат на «оборонку» Україна посідала передостаннє місце серед країн Європи. Військові дії на Сході суттєво змінили підхід до формування оборонного бюджету нашої держави. В 2016 році видатки на нацбезпеку та оборону становили 113 млрд грн, або 2,46% від ВВП. В бюджеті на 2017 рік було передбачено 130 млрд грн, або 5% від ВВП. А в поточному році ЗУ «Про Державний бюджет на 2018 рік» на оборону та національну безпеку вже заплановано спрямувати 170,5 млрд. грн. Загальний обсяг фінансування сектору безпеки і оборони складатиме 5,1% від ВВП. Показники двох останніх років відповідають Стратегії національної безпеки України та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, відповідно до яких щорічне бюджетне фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5% від ВВП⁵.

Президент України П. Порошенко зазначив, що понад 93 тисячі українських воїнів є безпосередніми учасниками бойових дій, майже 108 тисяч брали або беруть участь в Антитерористичній операції, 210 тисяч прийшли до армії за шість хвиль мобілізації. З них 35 тисяч, тобто кожний шостий, — добровольці. А чисельність Збройних сил України збільшили до 250 тисяч.

Як наслідок має суттєвий прогрес щодо оцінки ефективності вітчизняних військових. Відповідно до щорічного рейтингу військової могутності міжнародної організації Global Fire power 2017 р. українські збройні сили посіли 30 місце серед 133 країн учасниць рейтингу⁶. Перша десятка виглядає наступним чином: США, Росія, Китай, Індія, Франція, Великобританія, Японія, Туреччина, Німеччина, Єгипет.

Досить показовим є рівень мільярдних поглядів у різних країнах Європи. Зі зброєю в руках захищати власну державу готові 74% мешканців Фінляндії, 62% — України. Такі дані показало глобальне опитування, проведене однією з провідних світових асоціацій в області досліджень і опитувань Gallup International. У Росії цей показник виявився нижчим — 59%. У країнах Західної Європи показники готовності захищати свою країну виявилися помітно нижчими. Готові взяти зброю 19% бельгійців, 18% німців і 15% жителів Нідерландів, 20% італійців, 21% іспанців. Більш високою

виявилася готовність воювати серед громадян Польщі (47%), Греції (54%), Великобританії (27%), Франції (29%) і Ірландії (38%)⁷.

Американський дослідник Альфред Вагтс у своїй праці «Історія мілітаризму» охарактеризував таке поняття як громадянський мілітаризм яке слід визначити як беззастережне прийняття військових цінностей, манер, принципів і відносин. Пріоритет віддається військовим міркуванням. Героїчне виявляється переважно у військовій службі і в військових діях, в підготовці до яких і полягає головний інтерес держави і на які повинні витрачатися головні ресурси⁸. Подібні процеси притаманні і українському суспільству. Після Революції гідності українське громадянське суспільство відповіло на зовнішню військову агресію двома паралельними та взаємопов'язаними рухами — добровольцями, які були включені до складу ЗСУ, МВС, Нацгвардії та йшли захищати рідну землю, і волонтерами, які збирали кошти, щоб купити першим їжу, одяг, амуніцію і навіть зброю. Сотні організацій на кшталт «Combat UA», «Армія SOS», «Крила Фенікса», «Сестри перемоги», «Повернись живим» брали і беруть участь у зміцненні українських збройних сил, частково перебравши на себе державні функції щодо забезпечення армії. Згідно з соціопитуваннями, понад 80% громадян вважають волонтерський рух обов'язковою складовою розвитку громадянського суспільства, при цьому майже чверть українців тим чи іншим чином допомагали волонтерам. Тобто волонтерство вже стало частиною культури і світогляду української нації.

Ще одним проявом громадянського мілітаризму стало масове бажання наших співвітчизників озброюватись. Колосальні обсяги як легальної, так і нелегальної зброї, можуть свідчити про те, що її накопичують не тільки злочинці, а пересічні українці. В основному нелегальна зброя купується через бажання забезпечити особисту безпеку і невпевненості в захисті держави. Як зазначив голова «Української асоціації власників зброї» Георгій Учайкін: в Україні кількість не облікованої зброї збільшилася до майже 5 млн. одиниць порівняно з тим, що до початку проведення АТО її кількість становила 3,7-3,8 млн. одиниць. Мова тут йде

про автомати і пістолети⁹. Військові дії на Сході поставили Україну в один ряд із країнами Західних Балкан у нелегальному обігу зброї. Частково подібна ситуація пов'язана з тим, що в Україні, яка четвертий рік перебуває в стані гібридної війни, і має близько 200 тис. громадян, що пройшли через шість хвиль мобілізації, досі відсутній законщо регламентував би придбання, зберігання та використання вогнепальної зброї.

Українське суспільство має пройти шлях, що свого часу пройшло американське, в якому армія була створена в 1775 році з народного ополчення і її основою стали сили самооборони штатів. Друга Поправка до Конституції США (прийнята в 1791 році) гарантувала право американцям на володіння вогнепальною зброєю і є чинною по сьогоднішній день. Наразі в США в приватному користуванні знаходяться близько 300 млн. одиниць вогнепальної зброї, тога як населення становить 325 млн. громадян, що робить цю націю найбільш озброєною в світі. Протягом сторіч була сформована культура поводження зі зброєю та сама зброя стало частиною культури і повсякденного життя. Подібна ситуація склалась і в Швейцарії. В конфедерації існує всезагальна система призову і демобілізації, а також постійно діючий армійський резерв, що передбачає постійне володіння або наявність в приватних оселях вогнепальної зброї.

Українська влада аби використати досвід цих країн має не просто легалізувати вогнепальну зброю, але й підготувати систему резервістів для армії, досягнувши таки чином відразу кілька цілей — озброїти населення (за бажанням самого населення) і повернути в масову культуру населення зброю як один з її атрибутів.

Мілітаризація українського суспільного життя яскраво проявилася під час виборчої кампанії до Верховної Ради 2014 року. Тоді різні політичні сили аби задовольнити існуючий суспільний запит на героїв війни та відомі обличчя, масово включали до виборчих списків учасників АТО. В результаті до парламенту пройшли кілька десятків військовослужбовців, які брали участь в АТО на різних посадах, включно з командирськими. Так народними депутатами України VIII скликання стали тодішній лідер організації Правий сектор Дмитро Ярош, командир полку спеці-

ального призначення «Дніпро-1» Юрій Береза, командир 2-го Батальйону спеціального призначення «Донбас» Семен Семенченко, командир добровольчого батальйону «Артемівськ» Костянтин Матейченко, командир полку «Азов» Національної гвардії України Андрій Білецький, комбат «Миротворця» Андрій Тетерук, перший командир батальйону «Айдар» Сергій Мельничук, командир групи в батальйоні «Донбас» Павло Кишкар, полковник Юлій Мамчур та ін.¹⁰ Такої кількості військових у Верховній Раді ще не було за всі роки незалежності.

Історичні передумови формування української мілітарної культури досить фрагментарні і поєднують в собі елементи різних епох. Складаються з традицій часів козацтва, українських державних утворень 1917–1921 рр., радянської військової школи, досвіду воїнів афганців. Аналогічно мілітарна українська культура часів УНР не мала власного підґрунтя і формувалась військовими колишньої Російської імператорської армії. Все найвище військове керівництво УНР, а саме чотири генерал-полковники, п'ять генерал-поручиків і переважаюча більшість з п'ятдесяти восьми генералів-хорунжих здобула освіту і бойовий досвід в лавах Російської імператорської армії — збройних силах Російської імперії. Досить красномовним є приклад гетьмана Павла Скоропадського, що формувався як військовий і політичний діяч під впливом двох культур — української та російської. З українською культурою його пов'язували кровні зв'язки та виховання і ставився він до неї з пошаною в сенсі територіального патріотизму, залюбки користуючись поняттями «козаки», «українські козаки». Також він належав до видатного козацького роду України, і був нащадком гетьмана Івана Скоропадського (1646–1722)¹¹. А вплив російської культури проявився в освіті, військовій кар'єрі, участі у двох війнах і, навіть, посаді флігель-ад'ютанта царя. Мілітарна світоглядна культура формувалася під впливом освіти — Скоропадський навчався в Пажеському Його Імператорської Величності корпусі — найпрестижнішому військовому навчальному закладі Російської імперії.

Аналогічні виклики постали перед Центральною Радою в 1917–18 рр. Тодішня владна еліта допустила ряд системних і як, вияви-

лось, катастрофічних помилок в результаті яких УНР перестала існувати, а українці втратили власну державність на довгих 74 роки розплачуючись за прорахунки української влади мільйонними жертвами голодоморів і репресій. Причини неефективності Центральної Ради полягають у взаємних обвинуваченнях та чварах різних політичних сил, популізмі, недосвідченості і некомпетентності елітарних груп, відсутності державотворчого мислення.

Втім головним прорахунком Центральної Ради нерозуміння потреби створення і розвитку власних регулярних збройних сил.

На сучасному етапі відбувається поповнення мілітарної культури бойовими традиціями, звичаями та військовими ритуалами Збройних Сил України, Національної гвардії, що здобувають практичний досвід ведення бойових дій на сході України.

1. *Політологічний* словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. С. 488.
2. *Цыбаков Д. Л.* Вектор милитаризма в процес се формирования субъектов международной политики на постсоветском пространстве // Вестник РУДН. Серия: Политология. 2012. № 3.
3. *Гібридна війна* // Вікіпедія — вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/гібридна_війна.
4. *International's global survey shows three in five willing to fight for their country.* URL: <http://gallup-international.bg/en/Publications/2015/220-WIN-Gallup-International%E2%80%99s-global-survey-shows-three-in-five-willing-to-fight-for-their-country>.
5. *Бюджет* Міноборони-2017 // Народна армія. URL: <http://na.mil.gov.ua/43410-na-tehnichne-pidsylennya-vijska-spryamuyut-18-kostiv-a-bojovodoplaty-zrostut-do-6-tysyach>.
6. *Military Strength Ranking.* The complete Global Fire power list for 2017 puts the military powers of the world in to full perspective. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>.
7. *Max M. Mutschler* Global militarization index 2016. URL: https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2016_e_2016_01_12.pdf.
8. *Vagts A.* A history of militarism: civilian and military. New York: Meridian Books, 1959. P. 13–15.
9. *Кількість* нелегальної зброї в Україні збільшилася до 5 млн одиниць // UNN. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1639409-kilkist-nelegalnoyi-zbroyi-v-ukrayini-zbilshilasya-do-5-mln-odinits-ekspert>.
10. *Верховна Рада України* // Офіційний сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list.
11. *Державно-правові* погляди Павла Скоропадського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2003. 19 с.

Dobizha Vasyl, Kolesnik Oleksandr. Features of the formation of military culture in Ukrainian society

Challenges and tasks are affected by the Ukrainian ruling elite during the last three years differ significantly from those which were relevant during the previous twenty-five years of independence. If before the price issue was classical domestic problems of the transition economy, namely: the speed and systematic implementation of reforms, low living standards and incomes, the fight against corruption and the movement towards European integration.

Militarism (from the Latin *militaris* — military) is considered to be the predominance of military value concepts, ways of thoughts and behavior in non-military spheres of politics and society. It arose in the middle of the nineteenth century to indicate the regime of government and policy of Napoleon III in France. The signs of militarism are the dominance of the military sphere in comparison with other areas of politics, the positive assessment of the war (achievement of the goal by means of armed violence), the assimilation of a command hierarchy is similar to the military, in economic life and social relations, the privileged position of the military.

The definition of «militarization» has a double interpretation and meaning. Firstly, in traditional sense, militarization is the process of subordinating social life to the needs of armed struggle, which can be resulted in the restructuring of the whole society into a military system. Secondly, it is worth pointing out the possibility of militarization of a policy, which should be understood as the process of deliberate or spontaneous propagation of the principles of military art, means, methods and technologies of military fields in the sphere of foreign and domestic relations.

However, the traditional approach to understanding this phenomenon was based on a system of values during the Cold War of the 20th century and at the present stage it looks outdated. Stereotyped was the vision that the militarist seeks to seize the territory or the weaker state and is precisely for this purpose armed, while preserving a static and tightly controlled society in the middle of its state.

Therefore, the essence of the phenomenon of «militarism» should be disclosed both as an ideological doctrine and as a political outlook and way of life, and as a transformation of social consciousness taking into account military interests.

Another manifestation of civil militarism was the massive desire of our compatriots to be armed. Colossal volumes of both legal and illegal weapons can be testified to the fact that it is accumulated not only by criminals, but by ordinary Ukrainians. Mostly illegal weapons are acquired because of the desire to provide personal security and insecurity in protecting the state.

Ukrainian authorities are in order to use the experience of these countries should not only legalize firearms, but also prepare a system of reservists for the army, thus achieving several goals at once — arming the population (at the request

of the population itself) and turning the mass culture of the population into weapons as one of its attributes.

Historical prerequisites for the formation of the Ukrainian militaristic culture are rather fragmentary and combine elements of different eras. They consist of the traditions of the times of the Cossacks, the Ukrainian state formations of 1917-1921, the Soviet military school, the experience of the soldiers of the Afghans. Similarly, the militaristic Ukrainian culture of the time of the UPR did not have its own foundation and was formed by the military of the former Russian imperial army.

At the present stage, the replenishment of the militaristic culture is carried out with combat traditions, customs and military rituals of the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, which acquire practical experience of conducting military operations in the east of Ukraine.

Contemporary militarism is characterized by its national differences and peculiarities. Russian imperial militarism is connected with paradigm and the sacralization of the leader, is proud of the victory for which you have no relation, the cult of military parades, the monument to M. Kalashnikov, changing clothes to military uniforms becomes part of the «national» of Russian culture. Ukrainian militarism is a forced, protective reaction to external aggression. In the public consciousness, it is based on the criteria of justice, because the war in the East is forced, defensive and aims to restore peace.

Modern Ukrainian civil society is undergoing rapid development. Society, not the ruling elite, was the foundation of statehood in Ukraine. In it, our fundamental difference from Russia, where the state is built exclusively on the repressive apparatus of special services.

Ukraine will either become the second Israel and learn to function in a long-term military conflict or return to the orbit of Russia's influence.

Keywords: militarism, civil society, military culture, civil militarism.